

Розділ II
**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ
ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ**

УДК 327.5:323.1

Мироненко Петро Володимирович

доктор політичних наук,
академік Академії політичних наук

**Конфліктологічний вимір становлення
ідентичності української нації**

Встановлено, що ідентичність виступає як «тимчасовий, відносний, незавершений продукт, що має онтологічний статус проекту або постулату». Відзначено, що розгляд процесу структуризації етнічності й становлення етнічної ідентичності вважається найбільш коректним з позицій принципу поліпарадигмальності. Етнічним конфліктам властиві всі закономірності соціальних і політичних конфліктів. Ефективне подолання конфліктної складової становлення нової ідентичності української нації пов'язують із формуванням системного базису для етносоціокультурного діалогу в Україні. Наголошується, що людина існує в соціальному просторі, наповненому культурними артефактами, які є цінністю для відповідних етнічних груп. Коли людина росте, її соціальний світ ніби розширюється. Водночас розширюється і ціннісний простір, у процес соціалізації індивіда включаються різні соціальні інститути, в тому числі й інститут соціалізації етнічної. Саме соціальні інститути пропонують ціннісно-нормативну базу для формування етнічної ідентичності.

Ключові слова: конфлікти, вимір, ідентичність, Україна, нація, етнічні конфлікти, ефективне подолання конфліктів, українська нація.

Набуття Україною повноцінного державного статусу виявилось соціально-політичним свідченням не стільки структуризації нової національної ідентичності, скільки лише початком руху в цьому напрямку, можливості державної підтримки і цілеспрямованого сприяння оптимальній динаміці становлення української нації. Потреба структуризації нового соціального організму під назвою «українська

політична нація» на загал не викликає заперечень ні в середовищі науковців, ні в громадській думці. Також зрозуміло, що нова політична, історична й соціокультурна ідентичність має бути заснована на принципах поліетнічності, полікультурності, поліконфесійності тощо.

Теоретико-праксіологічна проблема полягає в іншому: яким чином забезпечити гомогенність (політична нація) на підставі оперування гетерогенним (полі-етнічність, полі-культурність, полі-конфесійність) масивом? Як привести рівновеликі дробі етнокультурного формату різноманітних груп і прошарків до спільного знаменника консолідованої політичної нації, не знехтувавши, не заперечивши й не знищивши при цьому істотні атрибути життєдіяльності етнокультурно відмінних сегментів політично єдиного суспільства?

Сформульовані запитання є визначальними для політичної й історичної долі України, адже недостатнє теоретико-методологічне обґрунтування й методичний супровід, доповнені праксіологічною непереконливістю втілення теоретичних настанов, цілком можуть призвести до політичної дисперсності, відцентровості, а згодом і деструктуризації державної єдності. Не будемо обтяжувати аргументацію похмурими прикладами — світова історія й так знає їх безліч.

Інституціоналізація й наукове оперування етонаціональною проблематикою виявляються неможливими в разі ігнорування аспекту ідентичності. Однак сама ідентичність — надзвичайно пластичний теоретичний конструкт, оперування яким є не надто простим. Як влучно зауважив Ерік Еріксон, «термінами «ідентичність» і «криза ідентичності» як у широкому, так і у вузькому науковому вжитку змальовується дещо настільки широке і на перший погляд самоочевидне, що, здавалося б, наполягати на точному визначенні означало б присікатися; водночас іноді вони вживаються у настільки вузькому розумінні, що загальний смисл втрачається, тому з однаковим успіхом можна було б використати й будь-який інший термін» [6, с. 24].

Сам термін «ідентифікація» потрапив до соціальних наук із психології, в якій його вперше застосував Зігмунд Фрейд з метою позначення процесів і результатів емоційного самоотожнення індивіда з іншим індивідом, групою, взірцем, ідеалом тощо. В соціально-психологічній, а згодом і соціокультурній літературі термін набув значно ширшого значення: він інтерпретується як один з механізмів соціалізації особи. Завдяки ідентифікації (ідентичності) також засвоюються соціальні норми, ідеали, цінності, рольові функції та моральні якості.

Як зауважує Л.Нагорна, «під ідентичністю прийнято розуміти результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі,

створення «образу-Я» та «образу-Ми», тобто віднесення себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками. Англійське слово «identity» вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності. У соціогуманітарних науках ідентичність розуміється як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших і є для окремої особи чи групи осіб підставою для віднесення себе до цієї спільноти [3, с. 16].

Смислова неусталеність ідентичності (коли та може означати і самотождність, і тотождність чомусь іншому, себто аналогічність) накладає відповідний відбиток на особливості риторичних практик і дискусій, які точаться довкола цього понятійно-категоріального конструкту. Можна наголосити на жорсткій конкуренції, принаймні, двох моделей продукування ідентичностей: «Перша перебуває в руслі есенціалізму і відшукує у будь-якій ідентичності органічно властивий їй сутнісний, автентичний зміст, що виводиться здебільшого з культурного досвіду. Ідентичність визначається як екстракт усього того, що «органічно притаманне» її носієві. Така натуралістичність, з погляду есенціалістів, забезпечує ідентичності інтегральність і цілісність, вирішує проблеми її самолегітимізації і визнання її іншими спільнотами. Другий, близький до конструктивізму, погляд виходить із заперечення інтегральної, гармонійної ідентичності. Остання розглядається як «рукотворна» категорія, що конструюється в межах конкуруючих дискурсивних практик. У таких трактуваннях ідентичність виступає як «тимчасовий, відносний, незавершений продукт, що має онтологічний статус проекту або постулату». Це — завжди недосконале знання про себе і ще не досягнуте адекватне визнання іншими» [3, с. 17].

Якщо Вільям Джеймс визначав «ідентичність» як «суб'єктивне натхненне відчуття власної цілісності й тотождності» [7, с. 44], то Ерік Еріксон наполягав, що «поняття ідентичності означає твердо засвоєний і особистісно прийнятий образ себе в усьому багатстві відносин особи до навколишнього світу, почуття адекватності й стабільності володіння особою власним «Я», спроможність особи повноцінно розв'язувати завдання, які виникають» [6, с. 12].

Типологія та структуризація ідентичності можлива за історичними, ментальними, духовними та іншими критеріями*. Здебільшого виокремлюють тверду (наявність Самості, власного «Я») та м'яку (розщеплення індивідуальної ідентичності в груповій, корпоративній, суспільній тощо) модифікації ідентичності. Звідси — неоднозначність так званої «колективної ідентичності», яка, по суті, означає втрату або запе-

речення цінності індивідуальної самості. Ерік Еріксон хоч і дещо витіювато, проте в цілому переконливо визначив дифузю ідентичності як «обтяженість відсутністю обов'язків», «розщеплення образів «Я», втрату центра та розсіювання» [6, с. 222]. За великим рахунком, м'яка ідентичність — це результат дифузії твердої ідентичності, втрати тих особистісних солідаритетів (ціннісних атрибутів дійсної та належної буттєвості), довкола яких індивід концентрує свій особистісний цілепокладаючий потенціал.

Виокремлюють три рівні становлення ідентитету:

- 1) етнічний (з'ясовує природні корені об'єкта дослідження, його походження, кровні зв'язки);
- 2) національний, або культурний (виявляє власне національний аспект);
- 3) націю (суспільно-політична категорія).

Етапи становлення етнічної ідентичності логічно й закономірно співвідносити з етапами розвитку індивіда. За таким принципом одним з перших класифікацію етапів розвитку класичної ідентичності запропонував швейцарський вчений Ж.Піаже.

У сучасного індивіда розрізняють три базові форми самоідентифікації:

- 1) індивідуальну (усвідомлення індивідом себе суб'єктом життєдіяльності, який оволодів предметним багатством людського світу);
- 2) суспільну (усвідомлення себе представником соціуму, приналежність до якого створює і оптимізує умови, котрі зумовлюють можливості оволодіння предметним багатством людського світу);
- 3) громадянську (усвідомлення себе як представника держави, що виступає гарантом збереження і оптимізації умов, котрі надають можливість оволодіння предметним багатством людського світу).

Наявність чи відсутність тотему (історично структурованого уподібнення) є чітким показником сформованої чи несформованої ідентичності. Наприклад, зразком класичного тотему є корова у індусів. Росію ж зазвичай уподібнюють до ведмедя: хоча цей звір, за великим рахунком, не є тотемом росіян, оскільки на нього ніколи не поширювалось табу під час полювання чи вживання в їжу (йдеться, таким чином, про нав'язаний ззовні тотем), однак, навіть такого типу тотем є яскравим свідченням етнічної ідентичності росіян. Продовжуючи тему прикладів, слід зазначити, що в українців нема ні власно виробленого, ні нав'язаного ззовні тотему. Вже сам по собі цей факт є опосередкованим підтвердженням труднощів з історичною і етносоціокультурною ідентичністю українства.

Популярний нині феноменологічний підхід передбачає, що кожен індивід конструє власну соціальну реальність, живе у власному світі, в якому сприйняття одних частин реальності поділяється іншими членами суспільства, а інших — може помітно відрізнятись. Ця реальність також може істотно видозмінюватися під впливом зовнішніх умов, наприклад, нової інформації або з огляду на ті процеси, що відбуваються на рівні самого індивіда.

Людина існує в соціальному просторі, наповненому культурними артефактами, які є цінністю для відповідних етнічних груп. Коли людина росте, її соціальний світ ніби розширюється. Водночас розширюється і ціннісний простір, у процес соціалізації індивіда включаються різні соціальні інститути, в тому числі й інститут соціалізації етнічної. Таким чином, саме соціальні інститути пропонують ціннісно-нормативну базу для формування етнічної ідентичності. Однак факт існування етнічних маргіналів доводить, що людина бере безпосередню участь у формуванні власної ідентичності, оскільки структура цінностей і ціннісні орієнтації, що пропонуються інститутами соціалізації, не засвоюються всіма однаково ґрунтовно і в тому вигляді, в якому вони пропонуються інститутами соціалізації.

Процес соціалізації характеризується двосторонньою динамікою: людина може прийняти цінності, а може й відхилити їх, намагаючись у свою чергу або запропонувати деяку ціннісну альтернативу, або скоригувати цінності, запропоновані соціальним інститутом. Таким чином, слід вести мову або про механізми персоніфікації цінностей, або про відторгнення їх. Зрештою, можливий і третій варіант, коли індивід віддає перевагу проміжному стану, не наважуючись ні вибрати, ні відхилити ту чи іншу ціннісну систему. В цьому випадку йдеться здебільшого про етнічну маргіналізацію.

Багато маргіналів, відчуваючи свою неповноцінність, намагаються подолати цей стан інтенсивним впливом на структуру цінностей. Вони творять дещо відмінне від ціннісних настанов, регламентованих певною етнічністю, однак оскільки їхня життєдіяльність відбувається в епоху націй-держав, то результати креативності вважаються надбанням певної нації. Таким чином, як це не парадоксально, найбільш відкритими для ціннісних інновацій виявляються етнічні маргінали, які, з одного боку, не асоціюють себе з чіткою етнічною приналежністю, однак, з іншого боку, є достатньо соціально мобільними й ініціативними, щоб акціонувати пошуки такої приналежності або ж створювати деякі цінності загальносоціального гатунку. Якщо застосувати теорію структуризації до вивчення феномену етнічної ідентифікації, то найбільш

активними агентами, які трансформують етнічність, виявляться якраз етнічні маргінали. Таким чином, структуризація етносу відбувається, головним чином, завдяки маргіналам, які трансформують правила, ресурси й ритуали.

Джордж Сантаяна писав: етнічна приналежність подібна до зв'язків з жінкою — вона надто природна, щоб її відхиляти, проте досить інтимна, щоб про неї постійно говорити. Проблеми етнічної ідентифікації сучасною соціальною наукою вивчені досить ґрунтовно. Існує чимало напрямків, які досліджують питання етнічної ідентифікації, виходячи з різних передумов. Утім, найбільш адекватно процес взаємодії індивіда та структури етнічних цінностей (тобто процес становлення етноса й етнічної ідентичності) відображає теорія структуризації Ентоні Гідденса. Вона, зокрема, стверджує, що соціальні агенти (суб'єкти) хоч і відчують на собі перманентний вплив соціальної структури, однак своїми повсякденними практиками також значною мірою впливають на неї, трансформуючи її у певному цілепокладаючому напрямку. Це означає, що під час пізнання соціального світу необхідно дотримуватися постулата про дуальність соціального простору, інакше кажучи, соціальне є результатом взаємодії соціальної структури та соціального агента (суб'єкта).

На відміну від етнічної, поняття національної ідентичності є більш невизначеним і розмитим. Тому не дивно, що один із найавторитетніших західних дослідників у галузі національної ідентичності Е.Сміт інтерпретує її як абстракту, багатовимірну конструкцію, пов'язану з багатьма різноманітними сферами життя й схильну до численних перевтілень. Її найголовнішими рисами є територія, спільна історична пам'ять, єдність культури, юридичних прав та обов'язків, спільна економіка й ринок. Національна ідентичність обов'язково передбачає деяку самобутність, історичну індивідуальність, національну ідею або міф. На практиці національна ідентичність може химерно поєднуватися з багатьма різновидами ідентичностей — класовою, релігійною, етнічною, а її ідеологічне забезпечення — трансформуватися у надзвичайно широкому діапазоні.

Як зазначає Л.Нагорна, «якщо етнічна ідентичність ґрунтується на певній системі об'єктивних ідентитетів — расових, культурних (антропологічний тип, мова, релігійні догмати, традиційна обрядовість), психологічних, то конститутивною основою національної ідентичності виступають ознаки, значно менш «відчутні на дотик» — свідомість, політична воля, громадянство. Національний принцип, за И.-Г.Фіхте, не є природним. Він не біологічний, не вроджений, а духовний. З ким

або чим виявляє особа свою духовну спорідненість — це її особистий вибір, а розпливчатість поняття «нація» цей вибір ускладнює. Можна бути етнічним українцем і не бути ним у духовному сенсі. Ян Коллар був недалекою від істини, коли визначав націю як «дух, особливу характеристику». Джерела «невловимості» національної ідентичності, очевидно, перебувають саме у цій площині» [3, с. 18].

Кореляція етнічної та етнонаціональної ідентичності має надзвичайно важливе теоретико-практичне значення. Тож Г.Палій цілком має рацію, коли стверджує: «Від стану і характеру взаємодії (взаємодоповнення) національної та етнічної ідентичностей залежить міра інтегрованості етнічних спільнот у суспільство, міра гармонізації міжетнічних стосунків і порозуміння в межах єдиної держави» [5, с. 97].

Теоретичний фундамент емпіричного дослідження етнічної ідентифікації складають такі методи: якісний (феноменологія Е.Гусерля), соціологія повсякденності (А.Шюц), етнометодологія (Г.Гарфункель), символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж.Мід), соціальна конструкція реальності (П.Бергер, Т.Лукман), обґрунтована теорія (А.Страус, Дж.Корбін).

Одна з основних проблем політології та етносоціології є співзвучною назві праці Георга Зіммеля «Як можливе суспільство». Дійсно, яким чином у соціального суб'єкта формується почуття співпричетності до долі свого етносу й нації? Що це взагалі за даність — «етнічність»? Як вона структурується? Наскільки вільною є людина, коли вона реалізує ту чи іншу етнічну поведінку? І наскільки в принципі можливий етнос?

Розгляд процесу структуризації етнічності й становлення етнічної ідентичності вважається найбільш коректним з позицій принципу поліпарадигмальності. У цьому контексті Ернст Геллнер зауважив, що «у сучасного індивіда соціальні ролі набувають все більш незакріплених і рухливих ознак». Це детермінує фактичність проблеми кризи ідентичності. Індивід, віддаючи перевагу тому чи іншому місцю в соціальному просторі, обирає для себе певну ідентичність. Однак в умовах непостійного світу, в якому перманентно змінюються соціальні ролі й зв'язки, коли сьогодні найпопулярнішим, найпрестижнішим і найактуальнішим виявляється один щабель на соціальній драбині, а завтра — зовсім інший, індивід не має гарантій, що його соціальне становище згодом буде таким же престижним, прибутковим і загалом соціально значущим. Саме з цієї причини людина скоріше підсвідомо, ніж свідомо, обирає для себе найбільш стійку з усіх можливих у таких випадках приналежність — етнічну ідентифікацію, а проблема розуміння, функціону-

вання й розвитку етнічного феномену набуває ознак однієї з найбільш актуальних у сучасній соціально-політичній науці.

Цінності та ціннісні орієнтації є основними категоріями, які сутнісно структурують і формують (формалізують) етнічну ідентифікацію. Цінності виконують різноманітну роль на всіх етапах життєвого шляху людини. Зокрема, в юності відбувається найбільш інтенсивне формування ціннісного каркасу, що передує самовизначенню індивіда й теоретичному осмисленню значення суспільства. Доросла людина характеризується найбільшою соціальною віддачею внаслідок дії саме усталених ціннісних уявлень, їхнього поглиблення і вдосконалення. В цей час індивід виявляє максимум самостійності в соціальній, культурній, професійній та сімейній сферах; відбувається конкретизація основних потреб, світоглядних оцінок, а також стабілізація самооцінки. На схилі ж віку, коли людина частково виключається із суспільного функціонування, однак її інтелектуальний та емоційний розвиток триває, саме залежно від ціннісних пріоритетів, які сформувалися в юності й пройшли корекцію в зрілому віці, залежить ступінь прийняття і засвоєння нового суспільного становища.

Етнічній поведінці передують мотиви, які базуються на етнічних цінностях групи. Тому будь-яка поведінка, що відповідає такій схемі, виявляється ціннісно орієнтованою. У зв'язку з цим необхідно розглянути категорію «ціннісна орієнтація». Отже, ціннісна орієнтація відтворює внутрішній світ індивіда і виконує організуючу, скеровуючу і регулюючу роль. Вона приписує людині певні норми, правила, принципи поведінки, що відповідають тому соціальному оточенню, в якому функціонує індивід. Під ціннісними орієнтаціями слід розуміти стратегічні домінанти поведінки у ціннісному просторі.

Цінність — компонент соціальної системи, наділений особливим значенням в індивідуальній і суспільній свідомості. Цінності слугують своєрідним масштабам оцінки соціально-політичної дійсності в результаті її співвіднесення із системою цінностей. Цінності не притаманні суб'єкту від природи: вони характерні лише для носіїв певних соціальних функцій і відносин.

Стан етнічної самосвідомості індивіда багато в чому залежить від того, наскільки персоніфікованими є етнічні цінності для членів етнічної групи. В умовах поліетнічного суспільства процес засвоєння індивідом ціннісної системи різних етнічних груп інколи призводить до химерних ієрархій ціннісних пріоритетів. Системою цінностей просякнуті всі форми суспільної свідомості: об'єднуючи різні ідейні, етичні й естетичні засоби, вона виявляється найважливішим мотиваційним джерелом

поведінки і стимулів людської діяльності. Отже, можна констатувати, що цінності володіють ознаками вирішального регулятивного фактора життя як окремого індивіда, так і суспільства в цілому, в тому числі й соціуму етнічного.

Базисом формування етнічної ідентичності є етнічні кордони. Етнос як соціальна група існує завдяки тому, що є об'єктивна можливість «упізнання» цієї групи серед інших. Таке виокремлення можливе лише в тому випадку, якщо маємо змогу якимось чином порівняти цю спільноту з іншими, за рахунок певних критеріїв виявити її. Власне, етнічні «Ми» виявляють себе завдяки тому, що деякі «Вони» відрізняються від «Ми» мовою, культурою, звичаями, світоглядними стереотипами тощо. Таким чином, існування етнічних кордонів, вибудованих за допомогою інструментів етнічних маркерів, визначає формування етнічної ідентичності. Етнічна ж ідентифікація є впізнанням членів своєї групи, що можливо лише за наявності певних характерних ознак етносу. Такими ознаками вважаються етнічні маркери, які, властиво, й визначають конкретні параметри етнічних кордонів.

Норвезький антрополог Ф.Барт аргументовано стверджує, що взаємодія етносів у соціальній системі не призводить до ліквідації етнічних відмінностей або акультурації; культурні відмінності можуть зберігатися всупереч міжетнічному контакту і взаємній залежності. Основою консолідації етносу є культура. Культурну єдність слід розглядати не як основну характеристику етносу, а як результат його існування. Етнічна група, згідно з Ф.Бартом, є соціальною групою, характерною особливістю якої вважається структуризація на основі принципу катетеризації. Це передбачає співвіднесення своєї етнічної групи з іншими. Впізнання ж її виявляється можливим лише в тому випадку, коли існують інші етнічні групи, не схожі на свою. «Несхожість» своєї етнічної групи підтверджується інструментом етнічних маркерів. Отже, можна стверджувати: етнос існує завдяки етнічній ідентичності членів групи, яка легітимізується етнічними маркерами. Етнічні категорії (маркери) можуть пронизувати все соціальне життя або ж функціонувати лише в обмежених секторах суспільної реальності, однак саме етнічні маркери особливим чином структуризують соціальну поведінку етноса.

Українська національна ідентичність залишається предметом жорстких протистоянь у середовищі як суспільної, так і наукової думки. Більш-менш конвенційно усталеними є хіба що уявлення про минуле української ідентичності: «Ідентичність, якщо винести за дужки короткий період національної революції середини XVII ст., була

радше становою, релігійною, регіональною, міжнаціональною. Лише у XVIII ст. усвідомлення старшинською елітою своєї нерозривної єдності з етнічною територією, консолідація навколо власних політико-правових цінностей і інституцій, створення власного історичного міфу істотно розширили ідентифікаційний простір. Вихід за межі етнорелігійної ідентифікації дає підстави зробити висновок: протягом XVIII ст. в середовищі соціальної еліти України-Гетьманщини розпочався процес формування національної ідентичності, характерної для сучасної нації» [3, с. 18—19].

Більшість дослідників схиляються до думки, що «українська національна ідентичність проходить складний і суперечливий процес становлення. Нині її ознаками є амбівалентність суспільної свідомості, брак консенсусу стосовно базових цінностей, етнопсихологічні та мовно-культурні деформації у свідомості. Таку ситуацію ускладнюють розриви у загальнодержавному комунікативному просторі внаслідок суперечностей у мовній, ідеологічній сферах; брак історичних знань або їх викривлене тлумачення і, як наслідок цього, слабкість ідеологічної основи для формування національної ідентичності; деформації національної і громадянської свідомості, соціальної структури суспільства та невиразність соціальної ідентифікації в умовах послаблення суспільства та конструктивних його частин» [5, с. 94].

З одного боку, формування української національної ідентичності відбувається за наявності передумов, достатніх для виокремлення української національної ідентичності: це наявність власної держави, мови, культурної самобутності, цінностей, національної ментальності тощо. З іншого ж боку, відчувається очевидна нестача етнічних, мовно-культурних, конфесійних, державно-політичних українських ідентитетів.

Не викликає особливих заперечень і теза, згідно з якою «процеси становлення національної ідентичності відбуваються не з оптимальною швидкістю і спрямуванням, оскільки в країні бракує позитивної формотворчої участі у цих процесах політичних інституцій держави, спроможних суттєво на них впливати. Водночас слабкість суспільних інституцій створює поле для негативного втручання (з інших центрів впливу) на процес кристалізації національної ідентичності. Саме тому підхід до вибору напрямків такого впливу має бути максимально вивіреном на предмет сприятливості його для повноцінного, незалежного від зовнішніх впливів розвитку українського суспільства і держави. Тим більш недоречною є ідея про цілковите невтручання державних інституцій у процеси націостановлення, кристалізації національної ідентичності, ніби все має відбуватися самоплином, шляхом природних соціокультур-

них процесів. Очевидно, ідея такого «природного шляху» є хибною в українських умовах» [5, с. 98].

Сучасний формат національної ідентичності України характеризується невиразністю й амбівалентністю. Причини й пояснення цього феномену цілком об'єктивні: «Те, що українська культура протягом XV—XX ст. була включена у дві геокультурні спільноти — європейську та російську, зумовило її внутрішню двоїстість і створювало додаткові осі конфліктності. В українській національній свідомості виразно виявлялися дві орієнтації: на взаємодію з панівною культурою і на автономізацію; після 1654 р. вони набрали промосковської та антимосковської форм. Питання «Росія чи Європа» постійно перебувало (і перебуває досі) в полі інтелектуальних рефлексій» [3, с. 19].

Варто погодитися з тезою, що «сьогодні конче необхідно чітко розрізнати етнічну та національну ідентичності. В основу такого розрізнення слід покласти відмінності між етноцентричним та логоцентричним типами світосприйняття. Ідентифікація з етносом у своїй основі є культурною, в ідентифікації з нацією значно виразнішим є територіальний компонент. Підґрунтя етносу — біологічне, лінгвістичне, культурно-релігійне. Підґрунтя нації — інституційне, політичне, територіальне. На відміну від етнічної, національна ідентичність знаходить свій головний вияв у горизонтальній ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян. При цьому акцент робиться на загальнонаціональних цінностях — національному інтересі, національній безпеці тощо» [3, с. 20].

Будь-який конфлікт (міжособистісний, міжгруповий, міжнаціональний, міждержавний) спроможний істотно реанімувати ідентичність (індивідуальну чи групову — залежно від формату конфлікту), охороняючи суб'єкта (індивідуального чи суспільного) від асиміляції. Це прозоро, випукло й переконливо з'ясував Льюїс Алфред Козер у книзі «Функції соціального конфлікту» (1956). Утім, справедливою виявиться й зворотна теза: будь-яка ідентифікаційна процесуальність є конфліктогенною в принципі, оскільки містить значну конфліктну складову. Якщо ж комусь спаде на думку позбутися конфліктності методом уникнення ідентифікаційних (само-ідентифікаційних) процедур і формалізацій, то такий «вихід зі становища» нагадуватиме спробу загасити пожежу бензином: річ у тім, що відсутність ідентичності є одним з найістотніших конфліктогенних чинників кожного суспільства.

Теоретичне дослідження й праксіологічне оперування причинно-наслідковою взаємозалежністю ідентичності та конфлікту в соціаль-

ній процесуальності України ускладнюється ще й тією обставиною, що формування національної ідентичності відбувається в умовах не лише мультикультуралізму, а й акультуралізму. Такий статус-кво істотно розмиває, розпорошує фундамент будь-якої ідентичності, ідентичності в принципі.

Ієрархія ідентитетів має вирішальне значення в періоди криз і конфліктів. Наприклад, хрестоносець француз йшов разом із німецьким лицарем проти свого народу, бо той для нього не ідентифікувався зі спорідненим етносом чи нацією — це були просто раби-бунтівники. Що ж стосується сучасних українських умов, то, як зазначає Я.Невелик, «в етнічних меншин є свої особливі інтереси і вони не в усьому збігаються із загальнодержавними. Так націоналізм державної нації зустрічається з етнонаціоналізмом етнічних груп. Зростання політичної активності останніх і реакція на неї «нації-держави» створюють суспільний феномен, який у світовій політології визначається терміном «етнополітика» [4, с. 233].

З середини ХІХ ст. політизація етносів вважається одним з основних конфліктогенних чинників світової цивілізації. Фактори, які сприяють політизації етносів виокремили Дж.Ротшильд, Е.Сміт і К.Уїльямс. По-перше, це аспект етнічної строкатості, наявність у замкненому географічному просторі етносів з різними ментальностями, мовними та в цілому культурними традиціями. По-друге, обтяженість історичної спадщини згадками про несправедливість, дискримінацію тощо. По-третє, поява в середовищі етносів політичних лідерів, спроможних сформувати й гідно очолити національний рух.

Утім, що значить політизувати етнічність? За Дж.Ротшильдом це: 1) дати можливість людям усвідомити як роль політики для збереження етнокультурних цінностей, так і значущість етнокультурних цінностей для ефективного впровадження політичної концептуалістики; 2) стимулювати увагу до вищенаведеного взаємозв'язку; 3) мобілізувати представників етносу на формування етнічних груп, котрі мають спільну самосвідомість; 4) спрямувати поведінку в сферу першочергової політичної діяльності.

Політизація етнічності — це, головним чином, перетворення етнічного фактора у фактор політичний, в інструмент боротьби за владу. Слід зазначити, що акцентуація на здобутті влади, на владній компоненті розв'язання етнічних проблем є цілком зрозумілою і закономірною, адже формат етнічних проблем можна успішно розв'язати чи хоча б істотно оптимізувати лише за умови наявності певного ресурсу політичної влади, реальних політичних повноважень.

Коли у другій половині 80-х рр. XX ст. в національних республіках СРСР зародилися національні рухи, то дослідники виявили такі причини їхнього виникнення: а) економічні (низький рівень життя, господарсько-економічна стагнація, надмірна централізація виробництва і промисловості); б) історично-етичні (необхідність відновлення історичної справедливості, моральна компенсація за заподіяні у минулому збитки); в) правові (вимога перегляду угод, котрі фіксували чинний юридичний статус-кво); г) національно-культурні (проблеми національних мов, традицій, релігій і т. ін.); д) демографічні (міграція населення, котра призводить до падіння частки корінної національності в сукупній кількості населення національної республіки); е) екологічні (вилучення зі своєї території небезпечних і шкідливих для здоров'я виробництв і технологій).

Примітно, що з-поміж шести факторів, котрі спонукали виникнення національних рухів 80-х рр., в сучасній Україні залишилося щонайменше чотири (економічні, історично-етичні, правові та національно-культурні). Вони можуть слугувати підставою для нової хвилі національних рухів. Особливість і водночас курйоз ситуації полягає в тому, що зазначені фактори є живильним середовищем для виникнення в першу чергу і головним чином українських національних рухів — і це за умови існування української державності, котра покликана за своїм історичним призначенням розв'язати наведену проблематику якраз по відношенню до українського етнічного сегменту хоча б тому, що в світі нема жодної іншої країни, котра наділена аналогічною місією.

Поняття «етнічний конфлікт» доволі умовне і застосовується зазвичай для позначення ситуації, коли фактор етнічного походження стає найбільш ефективним засобом для реалізації планів індивідів і політичних інститутів на тлі неспроможності (небажання) держави задовольнити висунуті вимоги. Дієвість етнічного чинника у формуванні суб'єкта конфлікту полягає в тому, що він впливає на поведінку людей не лише на свідомому, а й на підсвідомому рівнях. Це надає йому більшої мобілізаційної сили, аніж у випадках задоволення тривіальних економічних чи інших інтересів. Етнічний чинник зазвичай має найбільше значення на тлі внутрішніх суперечностей у поліетнічних державах.

Етнічним конфліктам властиві всі закономірності соціальних і політичних конфліктів*. Отже, процес розвитку етнічного конфлікту складається з наступних стадій: 1) виникнення об'єктивних протиріч між етносами; 2) усвідомлення цих протиріч; 3) стадія спорадичних конфліктів, що перетворюються на загальний конфлікт; 4) розв'язання

конфлікту. «Етнополітичним конфліктам притаманні такі риси, як невідворотність та неможливість повного й остаточного розв'язання. Вони існуватимуть доти, доки існуватимуть самі етнонаціональні спільноти і держави з відмінними цінностями та суперечливими інтересами й цілями» [2, с. 16].

Можна погодитися з О.Кривицькою, коли вона твердить: «Етнічний конфлікт — це особлива форма соціального конфлікту, у якому в ролі соціальної цілісності виступає етнос — спільнота людей, об'єднаних єдиним етнічним походженням, що існує як структура у межах державних чи територіальних кордонів. Роль етнічного чинника у формуванні конфлікту очевидно варто шукати не у визначенні сутності самого конфлікту, а в детермінантах формування його суб'єктів» [1, с. 10].

О.Маруховська в своєму варіанті дефініції звертає увагу на дещо інші, проте не менш істотні аспекти: «Етнополітичний конфлікт — це розбіжність цінностей, зіткнення інтересів і цілей різних етнонаціональних спільнот (етносів, націй та етнонаціональних меншин) між собою та з цінностями, інтересами та цілями держави, а також між всіма їхніми носіями. Інакше кажучи, етнополітичний конфлікт — це процес виявлення й усунення суперечностей, що постійно виникають в етнополітичній сфері поліетнічного суспільства» [2, с. 13].

Не існує інституційно виокремленої теорії етнічних конфліктів. Зрештою, можливо в цьому нема й потреби, адже під час дослідження етнічних конфліктів цілком придатні розробки теорії соціальних конфліктів у цілому. Це стосується в першу чергу типологізації конфліктів на: 1) справжній (існує реально); 2) випадковий (залежить від кон'юнктури історичних, політичних, економічних та інших факторів); 3) змішаний (очевидний конфлікт, за яким приховується інший за характером конфлікт); 4) приписаний (як результат помилкового тлумачення проблем); 5) латентний (приховується за малозначущими на перший погляд, однак насправді глибинними й масовими явищами); 6) несправжній (результат помилкового тлумачення феноменів і обставин політичного життя).

Чимало дослідників ефективно подолання конфліктної складової становлення нової ідентичності української нації пов'язують із формуванням системного базису для етносоціокультурного діалогу в Україні. Цього можна досягти лише засобом формування консолідуючого вектора перспективного цілепокладання. Мова йде про необхідність залучення солідаризаційного потенціалу національної ідеї. На жаль, попри самоочевидність сформульованого завдання помітних практичних успіхів у цій сфері виявити не вдається. Тому не зайвим буде перехід від

абстрактних теоретизувань до практичних методів і методик реалізації потенціалу національної ідеї.

Пrawdopodobно, для початку слід виокремити своєрідну точку відліку — ті безумовні соціальні й громадянські цінності та ідентитети, які є близькими й зрозумілими значній більшості населення країни. Річ у тім, що коли задекларована система цінностей буде близькою й зрозумілою незначній частині соціуму, тоді у функціональному плані вона виявиться недостатньо ефективною з огляду на неспроможність об'єднати суспільство для досягнення задекларованої мети.

Список використаних джерел

1. Кривицька О. Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України // Людина і політика. — К., 2001. — № 6.
2. Маруховська О. Врегулювання етнополітичних конфліктів: наука чи мистецтво? // Віче. — 1998. — № 1.
3. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі // Політичний менеджмент. — 2003. — № 2.
4. Невелюк Я. Формування етнополітичної парадигми в українській соціології // Генеза. — 1994. — № 2.
5. Палій Г. Формування української політичної нації // Політичний менеджмент. — 2003. — № 1.
6. Зриксон З. Идентичность: юность и кризис. — М., 1996.
7. The Letters of William James. Boston, 1920.
8. Білий О. Воля до ідентичності (Штрихи до історії реальної української держави після 1945 року) // Політична думка. — 2000. — № 4;
9. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). — М., 2000
10. Burton J., Dukes F. Conflict: Practices in Management, Settlement, and Resolution. L., 1990;

References

1. Kryvyts'ka O. Tolerantnist' chy konfrontatsiya: vektory etnokonfliktnoho potentsialu Ukrayiny // Lyudyna i polityka. — K., 2001. — № 6.
2. Marukhovs'ka O. Vrehulyuvannya etnopolitychnykh konfliktiv: nauka chy mys-tetstvo? // Viche. — 1998. — № 1.

3. Nahorna L. Ponyattya «natsional'na identychnist'» i «natsional'na ideya» v uk-rayins'komu terminolohichnomu prostori // Politychnyy menedzhment. — 2003. — № 2.

4. Nevelyuk Ya. Formuvannya etnopolitychnoyi paradyhmy v ukrayins'kiy sotsio-lohiyi // Heneza. — 1994. — № 2.

5. Paliy H. Formuvannya ukrayins'koyi politychnoyi natsiyi // Politychnyy menedzhment. — 2003. — № 1.

6. Zrykson З. Ydentychnost': yunost' y kryzys. — M., 1996.

7. The Letters of William James. Boston, 1920.

8. Bilyy O. Volya do identychnosti (Shtrykhy do istoriyi real'noyi ukrayins'koyi derzhavy pislya 1945 roku) // Politychna dumka. — 2000. — № 4;

9. Hlukhova A.B. Polytycheskye konflikty: osnovanyya, typolohyya, dynamyka (teoretyko-metodolohycheskyy analiz). — M., 2000.

10. Burton J., Dukes F. Conflict: Practices in Management, Settlement, and Resolution. L., 1990.

Petro Myronenko

Doctor of Political Sciences

The conflict dimension of identity formation of Ukrainian nation

Established that identity serves as a temporary, relative, unfinished product that has the ontological status of the project or postulate. It is noted that the process of structuring consideration of ethnicity and ethnic identity formation is the most correct position of principle poliparadyhmal. Ethnic conflict has all the patterns of social and political conflicts. Effective conflict resolution part of establishing a new identity Ukrainian nation is associated with the formation of the system etnosocioculture basis for dialogue in Ukraine. It is noted that there are people in social space, filled with cultural artifacts that are valuable for the respective ethnic groups. When a person grows, though her social world expands. At the same time expanding and value space, individual socialization process included various social institutions, including the Institute ethnic socialization. That social institutions offering value-regulatory framework for the formation of ethnic identity

Keywords: *conflicts, measurement, identity, Ukraine, nation, ethnic conflicts, effective conflict resolution, the Ukrainian nation.*